

Zbyněk Gabriel, Tomáš Novák

PSYCHOLOGICKÉ PORADENSTVÍ V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Mgr. Zbyněk Gabriel, Ph.D., PhDr. Tomáš Novák

PSYCHOLOGICKÉ PORADENSTVÍ V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
www.grada.cz
jako svou 3296. publikaci

Odpovědná redaktorka Jana Henžlíková
Sazba a zlom Milan Vokál
Počet stran 144
Vydání 1., 2008

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2008
Obrázek na obálce © doc. MUDr. Pavel Žáček, Ph.D.

Recenzoval:
PhDr. Miloslav Kotek

ISBN 978-80-247-1788-3 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6284-5 (elektronická verze ve formátu PDF)
© Grada Publishing, a.s. 2011

OBSAH

Úvodem	7
1. Paradoxy a historie náhradní rodinné péče	8
1.1 Stručný historický vývoj	10
1.2 Nahlédnutí do historie prostřednictvím literatury	23
1.3 Náhradní výchova v zrcadle českého tisku před a po výrazných společenských změnách	26
2. Trauma bezdětnosti	30
3. Krátkodobá psychologická poradenská intervence v rámci problémů spojených s bezdětností	35
4. Romové a „tí druzí“ prizmatem náhradní rodinné péče	38
5. Přehled a psychologická specifika jednotlivých forem náhradní rodinné péče	42
5.1 Osvojení	42
5.2 Pěstounská péče	46
5.2.1 „Klasická“ pěstounská péče	46
5.2.2 Poručenská péče	52
5.2.3 Pěstounská péče na přechodnou dobu	54
5.3 Hostitelská péče	65
6. Stručný průvodce zprostředkováním náhradní rodinné péče	71
6.1 Rozhodnutí	71
6.2 Podání žádosti	74
6.3 Příprava a posouzení krajským úřadem	79
6.4 Čekání na nabídku dítěte	84
6.5 Poradní sbor	88
6.6 Kontakt s dítětem a jeho převzetí do péče	93
7. Psychologická diagnostika v oblasti náhradní rodinné péče	98
7.1 Základní principy a postupy	98
7.2 Vybrané psychodiagnostické nástroje	107

8. Komentované osudy dětí v náhradní rodinné péči	130
8.1 Dítě v pěstounské péči	130
8.2 Osvojené dítě	134
8.3 Různé varianty péče a děvče z rozvrácené rodiny	136
8.4 Méně obvyklý případ záškoláctví u osvojeného dítěte	139
Použitá literatura	142

ÚVODEM

Psychologie náhradní rodinné péče (NRP) nepatří k nejčastěji zmiňovaným oblastem rodinného poradenství. Dotýká se oblasti mezioborové a zdánlivě výlučné. Díky pochopení nakladatelství Grada završuje kniha na toto téma pětici publikací pomyslného „projektu poradna“. Po titulech *Manželské a rodinné poradenství*, *Práce s klienty*, *Rozvodové a porozvodové poradenství* a *Předmanželské poradenství* kompletuje nový přírůstek edice Psyché výčet typických nesnází, jež bývají ve zmíněných poradnách, a ovšem nejen tam, řešeny.

Tato publikace vychází z popisu řady paradoxů, jež jsou s náhradní rodinnou péčí spojeny. Všíhá si historie oboru a uvádí některé donedávna zcela neznámé či zamlčované a dodnes málo známé okolnosti. Postihuje obraz náhradní rodinné péče prezentovaný tiskem i v literatuře. Pozornost je rovněž věnována traumatu bezdětnosti a poradenství bezdětným.

Čtenář zde dále získá obsáhlé informace o jednotlivých formách náhradní rodinné péče, o celém procesu a pravidlech jejího zprostředkování a také o peripetiích, které náhradní rodiče a dítě na cestě k sobě čekají. Podrobně je referováno o výběru žadatelů o náhradní rodinnou péči a jejich přípravě, včetně používaných psychodiagnostických metod.

Předkládaná příručka tak může být užitečnou pomůckou nejen pro odborníky a studenty z oblasti psychologie a ostatních pomáhajících profesí, ale zdrojem důležitých informací také pro stávající i budoucí zájemce o realizaci některé z forem náhradního rodičovství.

1. PARADOXY A HISTORIE NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

Nejde o výlučnou problematiku dospělých. Ve vyspělých zemích, a ČR tu není výjimkou, zhruba 1 % dětí musí vyrůstat mimo vlastní rodinu. Sirotků v pravém slova smyslu tu je minimum – jedno, maximálně dvě děti ze sta takto postižených. Ostatní patří k sirotkům sociálním.

Laik si pod příčinami této formy osiření představí děti matky, jež byla „svedena a opuštěna“ ženatým mužem. Možná i podnikatele, kteří pro samé podnikání nemají čas na děti. Také snad nezaměstnané, kteří nemají peníze. Asi i těžce nemocné, nemohoucí rodiče... a obvykle se mýlí. Při vší kritičnosti je dnes rozsah sociální záchrané sítě státní i charitativní takový, že není situace, aby si s ní harmonická a zodpovědná (třeba i širší) rodina neporadila. Lépe než hledat typickou skupinu, z níž přicházejí sociální sirotci, je položit si otázku, zda celá rodina (ne tedy jen výhradně otec s matkou) neumí, nemůže či nechce zajistit výchovu a všestrannou péči o dítě.

Díky několika generacím povrchních textů od pracovníků sdělovacích prostředků a zjednodušenému chápání jejich výtvorů se mezi lidmi uhnízdil mýtus, že „dětské domovy jsou plné dětí, které by mohly hned do rodiny, stačí ale korespondenční lístek od rodičů a musejí tam zůstat...“. Věta obsahuje tři informace – přitom pravdy jen málo. Ne všechny domovy jsou zcela „plné“. Z dětí, jež v nich pobývají, nemůže do rodiny prakticky žádné. Korespondenční lístek jako projev patřičného zájmu „za rok“, ba ani za půl roku, soud dnes již neuzná. O některé děti není mezi potenciálními osvojiteli a pěstouny zájem. Jiným to neumožňují jejich právní poměry.

O osvojení u nás usilují vesměs lidé, kteří děti mít vůbec nebo již nemohou. Zásadním problémem je nepoměr mezi požadavky potenciálních osvojitelů a charakteristikami právně volných dětí. Osvojitelský ideál je holčička co nejmenší, naprosto zdravá, alespoň průměrně inteligentní, světlé pigmentace, nejlépe taková, aby se podobala náhradním rodičům. Biologičtí rodiče by měli být vcelku normální, ne „nějací narkomané a úchylové“... Zeptáte se, z čeho by osvojitelé v zásadě slevili. Oni se usmějí a řeknou: „No, chlapeček to být samozřejmě může.“

„Dobrá zpráva“ takovým potenciálním osvojitelům zní: o podobnost se nebojte. Dítě přebírá mimiku lidí, kteří o ně pečují, a tak se jim laicky řečeno stává podobným. „Špatná zpráva“ je: nežádanějších dětí je naprostý nedostatek, a to všude na světě.

O pěstounskou péči se zajímají častěji lidé, kteří již děti mají. I zde ovšem přetrvávají mnohé mylné názory. Tato forma péče není ani malá ani rychlá adopce. Za určitých okolností může v adopci přejít, leč výchozí tvrdá data obejít nelze. Dítě přichází do pěstounské péče proto, že pokrevní rodiče nebo alespoň jeden z nich nebyli zbaveni rodičovských práv. Dítě si odvézt nemohou, ale... Namátkou pokud chce pěstoun s dítkem odjet na dovolenou k moři, musí mít souhlas jeho rodičů. Vlastně ne – může požádat o udělení souhlasu soud. To ale bude trvat dosti dlouho a než se vše vyřeší, bude určitě po prázdninách.

Do pěstounské péče přicházejí i děti nemocné. Rozhodně nejde dejme tomu o častá nachlazení. Citujme emeritního ředitele brněnského kojeneckého ústavu a dětského kardiologa prim. Františka Jimramovského, který již před lety říkával: „Operace srdce, to dnes není nic těžkého. Kvůli takové perspektivě není pěstounská péče nutná. Osvojení je možné!“

Na druhé straně je faktem, že dnes přežívají i děti, jež by ještě před deseti, dvaceti lety neměly šanci na život. Neubývá dětí s vrozenými vývojovými vadami. Drogově závislá česká matka byla donedávna alkoholička a silná kuřačka. Počet žen závislých na alkoholu v posledních desetiletích prudce vzrostl, stejně tak počet mladých kuřaček. Přibyly ovšem závislosti na řadě jiných, nezřídka tvrdých drog. Není tomu tak dávno, co se u nás zdálo, že syfilis je archaická choroba, něco jako býval kdysi mor. Dnes rodí i pohlavně nakažené ženy a syfilis není nejhorší z možných chorob. Zachránit dítě, byť sociálního sirotka, je ovšem něco jiného, než zajistit mu pevné zdraví.

Dětí jiných etnik, u nichž lze uvažovat o pěstounské péči, poněkud přibylo. Dávno to nejsou jen Romové. Očekáváte-li ovšem v českém domově afroameričana, nejlépe pravnuka sympatického seržanta, který osvobozoval Plzeň, budete zklamáni.

Další skupinou v pěstounské péči jsou děti méně nadané. Opět pozor, tím se nerozumí trojkaři na vysvědčení, co jim hrozí i čtyřka z matematiky. Jsou to děti, u nichž lze hovořit o mentální retardaci tj. IQ odpovídající lehké deblilitě a níže.

Pokud nejsou zájemci o osvojení dítěte romského, může být pěstounská péče řešením i pro ně. Lze očekávat, že půjde o Roma výrazné pigmentace.

Obdobně bývá tato péče vhodná i pro starší děti. Pokud by ovšem šlo o děti z běžné rodiny, kterým se zabili rodiče při autohavárii, je vysoce

pravděpodobné, že se jich ujme někdo z příbuzných. Vesměs jde o děti z problematických rodin. V dosavadním životě prožily ledacos, co by mohlo být námětem na román. Nic z toho ovšem není optimální výbavou pro ne-problémové sociální přizpůsobení, kázeň a dobrý prospěch ve škole. Do pěstounské péče přicházejí i větší sourozenecké skupiny.

Na nalezení vhodného dítěte do osvojení se čeká několik let.

Doba, kdy mohli osvojit jen lidé čtyřicetiletí a starší, je skutečně dávno pryč. Zákon požaduje přiměřený věkový rozdíl mezi dítětem a osvojitelem. Za „optimální“ bývá považován rozdíl 25–35 let, za „ještě přiměřený“ do 40 let.

Předchozí odstavce nejsou zdaleka určeny jen zájemcům o náhradní rodinnou péči. Vstítpit by si je měli i mnozí lékaři, psychologové a další osoby s tzv. pomáhajícími profesemi. Ve snaze pomoci a povzbudit pacienty či klienty líčí jim situaci jako příliš růžovou nebo alespoň kývnou na nadměrně optimistické vize. To ovšem není psychoterapie, to je podvod, který hovorově (a hororově) řečeno brzy praskne.

1.1 STRUČNÝ HISTORICKÝ VÝVOJ

Traduje se, že historie je učitelkou života, ale v péči o nechtěné či jinak postižené děti je spíše zrcadlem života dávných kultur i nedávných politických peripetií. Zrcadlem, jež leckdy naznačuje, že pod sluncem není mnoho zcela nového, naprosto nebývalého. Jsou zde časté paradoxy. Výchylky nebo spíše odchylky v myšlení směřujícím k objektivnímu dobru dětí jako by vytvářely na druhé straně situaci, kdy se stav sice zvolna, ale přece jen vrací k normě. V oné normě se pak snoubí rozum a cit.

V Chamurapiho zákoníku se zachoval trest za usmrcení potomka. Kdo tak učinil, musel pak mrtvolu dítěte po tři dny a tři noci chovat v náručí. Na vykonání trestu dohlížel zvlášť pověřený strážce.

Poměrně radikální ochranu dětí zavedli namátkou staří Egypťané, kteří k životu či smrti neměli v rámci svých možností lehkomyšlný vztah. Ale opět paradoxně ve Starém zákoně čteme: „Čím více Israelské Egypšty utiskovali, tím více se tito rozmnožovali. Prikázal tedy Faraó lidu svému: ‚Každé pachole, kteréž se Israelským narodí, uvrzte do řeky!‘ Jistá žena měla velmi krásného pacholík. Z lásky ukrývala ho po tři měsíce. Když pak ho již více tajiti nemohla, vzala ošítka se sítí, omazala klím a smolou, vložila do ní nemluvnátko a uložila je do rákosí na břehu řeky. A sestra jeho, Mirjam, zatím

z povzdálí pozorovala, co se dítí bude. I stalo se řízením Božím, že dcera Faraonova sestupovala, aby si umyla ruce v řece a nařídila dívčici, sestře pacholíkové: ‚Vezmi pachole toto a odchovej mi je!‘ A když dorostlo, dovedeno bylo k dceři Faraonově. Tato přijala je za syna a nazvala je Mojžíš, tj. z vody vzatý. A toto pachole stalo se později proslaveným vysvoboditelem, vůdcem a zákonodárcem... Mojžíš zakázal přísně lidu svému dítky zabíjeti...“ Tolik Rudolf Secký v knize *Smilování a útrpnost s ubohými a nešťastnými...* vydané u F. Šimáčka v Praze 1910.

Ne vždy se v historii nabízí srovnatelný šťastný konec. Ze stejného pramene:

„Zakladatel světovládného Říma, Romulus byl dle pověsti pohozené dítě, vlčící odkojené, která se ubohého tvora lidského ujala... A když pak Romulus později dospěl k moci, nařídil vzhledem k svému původu paradoxně, že všichni hoši a z dívek prvorozená musí býti vychováni a znetvoření hoši a později zrozené dívky i po třetím roce věku svého mohou býti odloženi tj. vyhoštěni z domu otcovského do lesů, pouští a že otcové proto nemohou být stiháni...“

Dítě narozené ve starém Římě položila porodní bába k nohám otce. Pokud ten je zvedl a položil do náruče matce, stalo se členem rodiny. Když se otec odvrátil a nijak nereagoval, bylo synem či dcerou smrti.

Obecně je znám postup běžný ve starověké Spartě. Novorozenec byl předložen radě starších. Ta rozhodla, zda je dostatečně zdravý. Pokud nebyl, nezbylo než svrhnout jej do propasti. Takřka se ovšem neví, že v Thébách (svobodném městě, jež mělo charakter státu do značné míry srovnatelného se Spartou) bylo zakázáno děti usmrtit nebo pohodit. O dítěti rozhodoval otec. Pokud o dítě neměl zájem, byl povinen ohlásit to úřadu. Ten pak nabízel dítě zájemcům, kteří je byli ochotni levně odkoupit.

Homér, Platon, Sokrates, Aristoteles, Aristofanes... muži, kteří se stali sloupy řecké a posléze klasické vzdělanosti a umění, nijak proti odkládání dětí neprotestovali. Zřejmě je považovali za normální jednání, což jim na druhé straně nebránilo oslavit ve svých dílech rodičovskou lásku. I to možno vnímat jako paradox. A nejen to. Kdo ale ví, zda se za drsnou tvář neobjevovaly i ve starověkých poměrech výčitky svědomí. Dítě bývalo před „pohozením“ vloženo do zvláštní hliněné nádoby. Do ní ovšem byly obvykle vkládány i různé cennosti, klenoty či peníze. Ty si měl ponechat ten, kdo dítko zachránil nebo zabil. Šlo tedy o jakousi odměnu za definitivní vyřešení, na něž neměli rodiče dost sil?

„Co nechceš, aby ti činili jiní, ani ty nečiníš jim“, „miluj bližního svého jako sebe samého.“ Zásady křesťanství změnily postoj k třeba i nechtěným

dětem. Zákaz prodávání dětí je připisován císaři Diokleciánovi. Císař Konstantin roku 312 nařídil úřadům, aby na jeho útraty zajistily výchovu odložených dětí. Vynikající úmysl brzy narazil na nedostatek peněz. Za patnáct let byla péče o nalezence předána do rukou dobročinných občanů. O jejich motivech z dnešního hlediska ovšem raději nepřemýšlet – „kdo dítě odloženého se ujal, jako svého otroka jej podržel“. Stav se zhoršoval. Dle již citovaného Seckého: „V sedmém století po Kristu, kdy nastalo všeobecné stěhování národů (...) výnosy církevních sněmů v příčině ochrany dítek upadly v zapomenutí a tisíce a tisíce dítek bídně hynulo za strastí nevylicitelných. Rodiče prodávali za nepatrný peníz na trzích dítky své (...) a ziskuchtiví lidé do otroctví je pak prodávali. Lidé láskou křesťanství proniklí chodili tehdy po tržištích, skupovali ubožáky tyto a vychovali je dle možností v lidi svobodné a řádné.“

Historicky první nalezinec byl založen roku 787 v Miláně z podnětu tamního arcibiskupa a v jím zakoupeném domě. Myšlenka koncilu v Rouenu (9. století) může být považována za předchůdce současné novinky – vytápěných boxů zřízených v budovách některých dětských domovů, do nichž lze odložit nechtěného novorozence. Církevní hodnostáři vybídli z Rouenu kněze, aby v kázáních hovořili o osudu nechtěňátek. Měli vybízet matky takových novorozenců, aby je přinesly do kostela. Tam byly zřízeny pro tento účel zvláštní mramorové mísy. Odložených dětí se ujímaly zbožné osoby. „Torno milosrdných“, „otáčidlo“ (tours) v klášterních dveřích je již jen variantou tohoto postupu. A jsou tu další paradoxy, byť tisícileté. V usnesení koncilu je zákaz, jenž nedovoluje matkám brát na své lože dítě mladší tří let, aby jej ve spaní nezalehly. Zhruba za 1150 let bude stejný postup zakazován jako forma rozmazlování, jež neumožňuje dostatečně připravit děti na tvrdosti života.

A „otáčidla“? „Jen málokdy se setkáváme s tak naprosto odlišným přístupem odborníků k problematice týkající se nezletilých dětí, jak se v průběhu tohoto roku projevil v posuzování prospěšnosti nebo škodlivosti, souladu nebo rozporu s právními předpisy, důležitosti nebo bezvýznamnosti schránky, které začal pro odložené děti připravovat Nadační fond pro odložené děti STATIM. Jejich cílem by mělo být – dnes jako v pradávce katedrále – vytvoření určité možnosti, byť třeba ojedinělé, pro matky, které z jakékoliv příčiny nechtějí nebo nemohou svému novorozenému dítěti zajistit odpovídající rodičovskou péči a které se opět z jakýchkoliv příčin nechtějí nebo nemohou obrátit na příslušné orgány a dát tedy přednost standardnímu právnímu řešení, jako je udělení souhlasu s osvojením, anonymní porod atp.“ Tak píše soudkyně Hana Nová v časopise Právo a rodina č. 11/2005

o „horké novince“, baby boxech, schránkách pro odložené novorozence. V moderní, vyhřívané podobě v nich poprvé spočinula novorozená, dvoukilová Soňa 17. 2. 2006. Matka k dítěti v peřince přiložila i doklady, čímž vzbudila značný rozruch. Díky jim bylo nutno vyčkat do 1. 3., kdy vyprší šestitýdenní lhůta po porodu a matka bude moci podepsat souhlas s osvojením. Osud děvčátka, jež bylo odtrženo od svého dvojčete, není mnoha lidem lhostejný. Nabízejí rodině pomoc i značné finanční částky...

Že by i to bylo jakýmsi paradoxem v době, kdy o peníze jde lidem obvykle „až v první řadě“?

Zpět ale k minulosti. Dítě, které bylo přijato do nalezince, nemělo rozhodně vyhráno. Existovaly ústavy s takřka stoprocentní úmrtností. Dlouhodobě se u dětí pohybovala kolem 70 %. Nešlo samozřejmě jen o důsledky nemocí, nedostatečné výživy a problematické hygieny. Podstatnou roli zde hrálo psychické strádání.

První institucí pečující o osiřelé a opuštěné děti u nás byl „Vlašský špitál“ založený na počátku 16. století Italy, kteří pobývali v Praze. Potýkal se se značnými finančními problémy, byl zcela závislý na dobročinnosti. Pokus o státní instituci následoval až v roce 1762. Dekretem z 15. ledna onoho roku jej zřídila Marie Terezie. Ona a zejména Josef II. v prvních letech vlády byl zastáncem kolektivní výchovy sirotků v ústavech.

Na vedení pražského sirotčince musela přispívat pražská města. Od roku 1769 byl ústavu přiřčen příspěvek z příjmů c. k. zastavárny. Následoval vznik řady obdobných institucí. V roce 1883 jich bylo v Čechách již 21, a to jak soukromých, tak i veřejných. Celkem v nich pobývalo 808 dětí. Přetrvávala však vysoká úmrtnost, a to zejména u malých dětí. Namátkou, v roce 1858 zemřelo v pražském nalezinci 50 % dětí. Stav kolísal, výrazně se nelepšil. Roku 1862 zemřelo tamtéž dokonce 66 % dětí.

A další, v rámci dalšího vývoje přímo tradiční, paradox. Rozvoj nalezinců vede k úvahám, jak situaci řešit jinak – levněji a humánněji. Bylo o co se opírat. To, co bychom dnes nazvali pěstounskou péčí, umožňoval vládní dekret z 18. 9. 1788, kdy bylo upuštěno od výhradního společného opatření sirotků a nalezenců. Dekret se prosazoval zvolna, ale systematicky. Trend potvrzuje i Zpráva Českého zemského gubernia z 30. 7. 1789. Informovala o otevření nové zemské porodnice a nalezince u sv. Apolináře v Praze. Příkazuje se, aby novorozené dítě bylo ponecháno matce nebo kojné tak dlouho, dokud se nenajde příležitost k jeho umístění ve venkovské péči“. „Apolinář“ byl sloučen s „nalezincem vlašským“.

Poměrně přesně byly formulovány zásady pro pěstouny. Byly shrnuty v knížce, kterou dostal každý z nich. Začínají takto: „Nalezenci vydávají se

pěstounkám vdaným nebo ovdovělým do péče za plat každého všedního dne v zemském nalezinici. Pěstounky, dostavtež se osobně od 8 do 9 hodiny ranní do správní kanceláře nalezinice opatřeny čistou a dostatečně velkou dětskou peřinkou a vlněným šátkem.“ Dále bylo vyžadováno vysvědčení způsobilosti, ověřené obecním a farním úřadem a potvrzení obvodním nebo obecním lékařem. Úkolem lékaře bylo ověřit jak fyzickou způsobilost rodiny, způsobilost pěstounky ke kojení, jakož i způsobilost obydlí. Obecní a farní úřad potvrzuje zachovalost a způsobilost mravní. Dále i to, že rodina má ještě jiné příjmy než částku za péči o nalezence. Předpis pamatuje i na stav, kdy by obecní a farní úřad nesouhlasil ať již s osobou pěstounky nebo přijetím do obce. V takovém případě „jest se pěstounům obrátiti k c. k. okresnímu hejtmanství“. Jak vidno, předpisy se podstatnou měrou neliší od stávajících. Ten, kdo hledá paradox, nechť si uvědomí, že malý Erik, romské dítě z brněnského kojeneckého ústavu, jež za podivných okolností zahynulo u osvojitelů ve Švédsku roku 2006, byl do oné rodiny vydán po menším prověření situace, než bylo požadováno v roce 1789. Naopak navíc oproti podmínkám před 217 lety nebylo vyžádáno nic. K případu snad ještě dodejme, že archaické předpisy výslovně uvádějí: „Převzaté dítě povinni jsou pěstounové ošetřovati s takovou oddaností, svědomitostí a péčí jako by jich vlastním dítětem bylo.“

Pěstounky byly vesměs ženy z chudších poměrů, pro něž odměna několika zlatých měsíčně byla lákavá. Paradoxně dostávaly v prvním roce věku dítěte šest zlatých, ve druhém roce čtyři zlaté a od třetího tři zlaté měsíčně. Částky byly propláceny na základě potvrzení faráře o tom, že dítě ještě žije. Výplatním místem byl nalezinec.

„Po šestém roce si pěstouni mohou dítě bezplatně ponechat nebo je osm dní před dovršením šestého roku slušně oděné s touto knížkou jakož i s domovským listem a vysvědčením očkovacím do nalezinice vrátiti...“ Paradox mezi poměrně moderně vyhlížejícím ověřováním způsobilosti a proklamací návratu dítěte před šestým rokem, bez ohledu na jeho psychické a citové rozpoložení, je nasnadě. Pěstounům to příliš líto být nemuselo, neboť: „při vrácení nalezence do ústavu mohou bezplatně obdržeti jiného“. Musejí ovšem mít výše zmíněná doporučení. Obdobná doporučení byla nepřilíš striktně vyžadována i při osvojení. U osob, jež požívaly všeobecné vážnosti, stačilo leckdy pouze doporučení kněze.

Na Slovensku, jež se dlouho řídilo uherským právem, byla situace odložených dětí závislá na dobročinnosti a církevních charitativních institucích. Ty vznikaly přidruženě u klášterů rozličných řádů. Státní zásah byl uskutečněn až roku 1901, kdy vyšel zákon o ústavní péči o mládež. Státní správa

zřídila na jeho základě v Uherském království státní dětské domovy, a to nejprve v Košicích a v Rimavské Sobotě. Do doby předání domovu byly o potřebná dítka povinny pečovat obce. Základní údaje o dětech pak musely hlásit poručenskému soudu. Ten posléze rozhodoval o přidělení dítěte do dětského domova. Na první pohled rigidní administrativní systém jako dělání pro vytvoření citové deprivace v sobě obsahoval řekněme humánně-ekonomický paradox. Dětský domov byl povinen vyvíjet iniciativu k tomu, aby děti co nejdříve odešly do osvojení nebo k pěstounům, kteří na ně pobírali výživné. To bylo, jak je tomu ostatně doposud nejen v SR, ale i v ČR, výrazně nižší než výdaje na dítě pobývajícím v domově. Očekávalo se, že děti u pěstounů zůstanou do doby, než se budou moci živit samy, tj. do patnácti let, a nad jejich osudem měl mít státní domov určitý dohled. Výživné na děti do sedmi let platil stát, od toho data pak do patnácti let platila domovská obec. K její tíži, přesněji řečeno do obecního chudobince, se muselo odebrat dítě, jež nemělo po patnáctém roce obživu např. v učení, nebylo přijato pěstouny či nenašlo žádnou práci.

Dle občanského zákoníku rakouského z roku 1811 mohl být osvojitelem pouze muž, a to starší padesáti let. Novela z roku 1914 umožnila i osvojení ženou a snížila věk na 40 let. Pokud osvojoval jen jeden z dvojice, musel mít souhlas druhého. Jak v rámci souhlasu s osvojením, tak i v přijetí osvojení do rodiny měl právo veta vždy muž. A je zde další paradox – Československo bylo jeden stát, ale v otázce osvojení v něm prvních deset let platilo dvojí, rozdílné právo. V Čechách a na Moravě již zmíněný rakouský zákoník, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi platilo právo uherské. Mezi nuance námátkou patřil požadovaný minimální věkový rozdíl mezi osvojitelem a osvojencem. V Čechách 18 let, Slovensko 16 let. I po sjednocení právních předpisů Zákonem č. 56/1928 Sb. z roku 1928 přetrvával přístup vybírající nevhodnější dítě pro danou rodinu s maximálním důrazem na názor muže.

První republika umožňovala i péči pěstounskou, a to v několika variantách.

Je zde další, byť tentokrát pochopitelný paradox. Problémy humánního zacházení s nechtěnými dětmi se stávají aktuálními poté, co nelidskost triumfuje ve velkých válkách. Po první světové válce se Francie nechala inspirovat gestem Napoleona po bitvě u Slavkova a materiálně i po stránce výchovné péče zajistila válečné sirotky. V českých podmínkách byly reprezentantem takového přístupu aktivita Podpůrného fondu legionářského, který vybudoval „Dům dětství“ pro sirotky legionářů v Horním Krnsku u Mladé Boleslavi. Výchova rezonovala s reformními pedagogickými směry. Dle dobových pramenů kladla důraz na „tvůrčivou práci, družný život

a nekonečnost přírody“. Polovina mimoškolního času byla věnována tělesné výchově doplňované výchovou mravní a důrazem na „čistotu těla i ducha“. Maximálně měla být rozvíjena estetická výchova – „rozvíjení schopností tvárných, hudba a zpěv“. Pro instituce, byť jakkoli pozitivní, je charakteristický povzdech z *Příručního slovníku pedagogického* (1938): „Bohužel Dům dětství nečekaně zanikl 1. září 1923.“ Tento dle citovaného pramene „nejpozoruhodnější a nejjednotnější i nejhodnotnější výchovný podnik“ padl díky osobním sporům. První republika přála rozvoji osvojení i péče pěstounské. Dětské domovy té doby nebyly koncipovány jako zařízení pro trvalý pobyt dětí, ale spíše jako domovy záchytné a diagnostické. Po krátkém pobytu z nich děti odcházely do osvojení, péče pěstounské, eventuálně do zařízení pro „mládež úchylnou“. Domovy byly koncipovány pro malé skupiny dětí, ne více než dvacet.

Mimo to existovaly sirotčince s delším pobytem dítek. Na ně byl napojen první z typů pěstounské péče, tzv. pěstounská péče nalezenecká – ústav svěřil dítě pěstounům nejprve do 10 let, později do 16 let a dítě se pak do něj vracelo. Stěží se lze ubránit pocitu, že šlo o postup psychologicky problematický a v rámci jinak velmi osvícené prvorepublikové péče o děti i paradoxní.

Druhou formou byla tzv. státní pěstounská péče řízená a kontrolovaná úřadem Okresní péče o mládež.

Třetí variantou byla pěstounská péče v „dětských koloniích“. Šlo o řadu rodin v jednom místě nebo alespoň v jednom správním okrese, kterým svěřila děti Okresní péče o mládež. Ta rodinám pomáhala, podporovala je.

Poslední variantou byla pěstounská péče vzniklá na základě soukromé dohody mezi rodiči a obvykle příbuznými dítěte, nejčastěji šlo o prarodiče.

V době druhé světové války poklesl v Protektorátu počet dětí v řekněme oficiální pěstounské péči. O to pozoruhodnější byly aktivity jednotlivců.

Nejrozsáhlejším krátkodobým projektem pěstounské či hostitelské péče v dějinách Československa nebyla akce zaštitěná státními, ale ani charitativními organizacemi. Šlo o iniciativu jednotlivce, britského úředníka Nicholase Wintona. Ten se sám a o své újmě rozhodl něco učinit pro ohrožené děti z židovských rodin protektorátu Čechy a Morava. Akce začala reálně probíhat od 21. června 1939, kdy na území Protektorátu nabyla platnost rasová kritéria norimberských zákonů. (Dle těchto zákonů v Německu platných od roku 1935 byl za Žida považován každý, kdo pocházel z nejméně tří židovských prarodičů, nebo byl coby konvertita členem židovské náboženské obce, jiná náboženská příslušnost, eventuálně fakt pokřtění, nehrály roli.) Zmíněná akce skončila 1. 9. 1939. Tehdy – v souvislosti s vyhlášením

války Velkoněmeckou říší Polsku a postojem Velké Británie k tomuto aktu – nacisté nedovolili odjezd již doslova u vlaku připravených 250 dětí. Z této skupiny, která zůstala u rodičů, přežilo holocaust jen několik málo jednotlivců. Odcestovalo a tak se zachránilo 669 dětí.

Výběr pěstounů dětí na britské straně prakticky nebyl prováděn. Nebyl na to čas ani podmínky. Jednat bylo nutno nenápadně. Přijata byla každá rodina ochotná nabídnout péči a zároveň složit nemalou částku na cestovní výdaje, poplatky, víza a úplatky pro gestapo v Praze. Pokud i rodiny českých Židů peníze v té době ještě měly, disponovat s nimi mohly jen velmi omezeně. Valuty si již legálně opatřit nemohly.

Děti po srdcervoucím loučení na pražském nádraží přijely do Anglie zcela bez prostředků. Byly vcelku náhodně rozděleny do tamních rodin. Do těch, jež se podílely na nákladech a byly ochotny přijmout malé cizince z dle sira Arthura Neville Chamberlaina neznámé země v srdci Evropy. „Byl večer a na nádraží nastal dost velký zmatek. Nerozuměli jsme, jen jsme se drželi s bratrem za ruce, ani nevím, jak jsme se dostali do taxíku. Doprovázeli nás manželé, pokoušeli se mluvit německy, ale nebylo jim rozumět. První, co nám u nich doma nabídli, byl silný a horký čaj s mlékem...“ Tolik vzpomínka jednoho z účastníků akce.

Není znám případ vrácení dítěte či prokazatelně nezdařené péče. Děti v Anglii získaly vzdělání, žily u pěstounů. Některé posléze pobývaly v internátních školách. Na vzniku jedné z nich se podílela i československá vláda v exilu vedená E. Benešem. Po válce se jich do Československa vrátila jen hrstka... aby vesměs opět odešly ve vystěhovaleckých vlnách po roce 1948 a 1968. Některé již dospělé děti zůstaly v Anglii, řada jich posléze odešla do USA i do Izraele. Jejich příbuzní, kteří zůstali v Protektorátě, zahynuli.

Paradoxem snad ani není, že britské úřady o akci zřejmě raději nevěděly. Přesněji o její masovosti a organizaci asi nechtěly vědět. Trauma Mnichovské dohody působilo i v Anglii. Na druhé straně i Židé byli občany nepřátelského státu... byť, co se týče Protektorátu, „nepřátelského“ spíše proti své vůli. Zhruba v té době byly Brity torpedovány lodě mířící s židovskými vystěhovalci do Palestiny.

Paradoxem naopak je, že velmi ostře proti záchranné akci veřejně a opakovaně vystoupili britští ortodoxní rabíni. Ba ani liberální židovské obce exodus nepodporovaly. Panovala obava z asimilace a tak náboženské ztráty mladých souvěrců. Na jejich postoji nic neměnil fakt, že děti z ortodoxně náboženských židovských rodin prakticky ve skupině nebyly.

Podobně velmi kritické stanovisko zaujímal věřící Židé k aktivitám varšavské sociální pracovnice Ireny Sendlerové. Tato katolička dokázala

z gheta ve Varšavě dostat ven 2 500 židovských dětí a pro většinu najít pěstouny. Menšina byla taktéž pod falešnou identitou předána do péče klášterů. O těchto polských i anglických akcích se v tzv. socialistických státech do doby politických změn nevědělo, respektive vědět nesmělo.

K dispozici máme osobní vzpomínky dvou sourozenců, kteří do Anglie odjeli a do skupiny se dostali na poslední chvíli. Neměli zavazadla, cestovali v krátkých kalhotách. Jiné s sebou neměli. Mimo češtinu hovořili poměrně dobře německy. Anglicky neuměli. Ujali se jich starší manželé, průměrně situovaní. Ti jim umožnili vystudovat. Po osvobození hoši zjistili, že 36 jejich příbuzných zahynulo. Přežil jeden strýc. Ten se po fingované sebevraždě utopením před transportem skryl v úkrytu u lesní chaty svých arijských přátel. Dále se vrátily dvě tety. Jedna z nich se vrátila z koncentračního tábora, druhá včas emigrovala. Velmi slušný majetek rodičů oněch chlapců propadl Němcům. Jako s německým s ním bylo po osvobození i nakládáno.

Oba chlapci se po studiích velmi dobře uplatnili. Zůstali v Anglii a úspěšně podnikali v technickém oboru. Nábožensky nijak nežili a později před sňatkem konvertovali na víru svých britských manželek. Jeden z nich – starší – jevil zájem o kontakt s příbuznými v ČSR i o osudy země. Druhý vystupoval vždy „angličtější než angličané“ a až ostenativně nechtěl mít s nikým a s ničím v ČSR nic společného.

Pozoruhodným pokusem, jak zajistit něco mezi „dětským domovem rodinného typu“ a „pěstounskou péčí“, to vše v pekle na zemi, byly aktivity legendárního muže, původně terezínského vychovatele Frede Hirsche v tzv. rodinném táboře v Březince (Osvětim). V tamních dvou dětských blocích byly jak děti doposud žijících rodičů, tak i děti osiřelé. U prvních se důsledně dbalo na zachování kontaktu s rodiči, byť za cenu toho, že na noc šly děti do horších podmínek běžného bloku za otcem a matkou. To mimo jiné zvyšovalo riziko zavšivení, jemuž se v daných podmínkách bránili neutuchajícím, neustále se opakujícím bojem komplikujícím život v dětském bloku. U druhých, osiřelých, se dbalo na vytvoření jakýchsi sourozeneckých skupin s pevnou vazbou na konkrétního opatrovníka či opatrovnici. Díky tomuto osobnímu přístupu v kraji plném močálů a zamořené vody, s hustými podzimními mlhami, se zimními teplotami až 35 stupňů Celsia pod nulou, mezi ostnatými dráty nabitými elektřinou, pár metrů od plynových komor, jak uvádějí pamětníci, „i v Březince prožily děti okamžiky štěstí“. (Podrobněji např. R. Bondyová: Jakob Edelstein. Sefer, Praha 2001.) To, co dokázal do okamžiku své sebevraždy osmadvacetiletý, svobodný homosexuál Frede, je dalším paradoxem.

Sice ojediněle, ale přece jen se české děti převážně pocházející z Lidic setkaly s činností specializovaného referátu SS, který byl veden MUDr. Ebnerem. Jeho ústředí sídlilo v Mnichově, v prostorách bývalé Židovské náboženské obce a zprostředkovávalo adopce rasově nezávadných dětí. Zdaleka nešlo jen o děti zavražděných rodičů – odbojářů. Organizace fungovala od 13. 9. 1936 a byly jí podřízeny domovy Lebensborn. Součástí materiálů Norimberského procesu byl dopis jisté mladé Němky adresovaný H. Himmlerovi a žádající, aby dotyčná byla zařazena do „sezdvacích domů SS“. Odpověď se nedochovala, nicméně „sezdvací domy“ zřejmě neexistovaly. Existovala pouze poměrně luxusní sanatoria pro svobodné, eventuálně i vdané leč opuštěné, ženy ryze árijského původu, v problematické situaci čekající rodinu. Matky mohly v domovech žít půl roku, z toho 2 měsíce před porodem. Při odchodu si mohly dítě vzít s sebou nebo je ponechat k adopci vhodným árijcům. Pokud chtěly odejít s dítětem, musely slavnostně slíbit, že je budou vychovávat v duchu národního socialismu.

Absurdním paradoxem je, že důstojníci SS se povinně stávali členy Lebensbornu. Minimální členský příspěvek byl 27 marek a rostl progresivně u důstojníků, kteří neměli děti. Dalším zdrojem příjmů byl majetek zabavený Židům. (Podrobněji C. Clayová a M. Leapman: Panská rasa. Columbus, Praha 1996).

V době Protektorátu v českých zemích počet dětí přicházejících do náhradní rodinné péče oproti předchozím letům poklesl. Pozitivním projevem české rezistence, podporovaným protektorátními úřady, byl fakt, že nežidovské děti osiřelé v důsledku nacistického teroru bývaly předávány až na výše zmíněné výjimky do péče příbuzných.

Po roce 1945 dostala tato péče opět nový impuls. Dle informací v práci Vodáka a kol. dominoval spíše zájem o děti z dobrých vlasteneckých rodin postižených válkou. Výrazně větší byl zájem o dívky než o chlapce. Již tenkrát zřejmě existoval osvojitelský a pěstounský paradox spočívající v představě, že na náhradní rodiny čekají zejména zdravé a neproblémové děti z dobrých rodin. Ve skutečnosti ony dobré rodiny řeší situaci dětí ve svém rámci obvykle samy.

Jisté je, že na území tehdejšího Československa pobývalo po druhé světové válce mnoho dětí s mimořádně pohnutými osudy a zkušenostmi. Ty rozhodně nenaplňovaly představy potenciálních osvojitelů či pěstounů. Lišily se národností, byly leckdy starší než osvojitelský ideál malého dítěte. Některé přes stále ještě infantilní věk byly předčasně dospělé traumaty, jež prožily. Na malé Němce či Rakušany, z nichž mnozí osiřeli až po válce, se vztahovala pravidla odsunu. Židovské děti, jež přežily, byly vykořeněny

genocidou všech příbuzných a rasově obdobných známých. Některé byly ještě ke všemu považovány za Němce či Maďary. To opět v daných podmínkách znamenalo stát se páriou, byť dotyčný přežil vyhlazovací koncentrační tábor. Češi, u nichž si jejich rodiče uschovali část majetku před deportací, v mnoha případech jednali, jako by jim byl onen majetek darován. Byty a nemovitosti vůbec propadly Říši. V čase pozvolného návratu oněch co do počtu nemnoha nezletilců byl předchozích pár let „říšský majetek“ již v českých rukou. Ty byly pramálo ochotny na věci něco měnit.

Stát se nad humánním zacházením s takto osiřelými dětmi příliš nezamýšlel. Posléze se dostalo světového uznání aktivitám Přemysla Pittera. Ten v době největších excesů spojených s odsunem německé menšiny (přesněji ovšem německých starců, žen a dětí) vytvořil fungující systém péče o sirotky jak německé, tak i židovské, osiřelé v důsledku holokaustu. Skutečností ovšem je, že většina těchto dětí v Československu nezůstala a posléze odešla do Německa či Izraele. Ani Přemysl Pitter nemohl zůstat.

Dalším opět svým způsobem paradoxním mezníkem byl rok 1949, kdy vznikl na podkladě Ústavy 9. května zákon o právu rodinném č. 265/49. Na jedné straně přinášel demokratické změny – rovnoprávnost muže a ženy, rovnoprávnost manželského a nemanželského dítěte – na straně druhé byl poplatný pramálo demokratické ideologii. Akcent na „socialistickou výchovu“ pak byl v plné míře pojat do zákona o rodině č. 52/55. To ovšem značně ovlivňovalo výběr osvojitelů.

Pěstounská péče byla s výjimkou příbuzenské zrušena již v roce 1950. Byla možná jen na základě soukromé dohody mezi rodiči a pěstouny, bez účasti soudu. Ostatní formy byly rázně ukončeny. Oficiálně tak rozhodlo ministerstvo sociální péče. Ve stranických kuloárech, které rozhodovaly v té době o všem, to bylo zdůvodněno mimo jiné i nutností boje s vesnickým boháčem. Vycházelo se z toho, že děti v pěstounské péči mnohdy pomáhají pěstounům v zemědělství. Paradox, že pěstounská péče byla vesměs záležitostí rodin chudších a zdaleka ne jen vesnických, je nasnadě. Oficiálně se tvrdilo, že s uskutečňováním cesty k socialismu ubude nechtěných dětí a vůbec všech možných rodinných problémů do té míry, že se stanou ojedinělými. Dále byla proklamována čaromoc výchovy „kolektivem pro kolektiv“, což je citát z díla A. S. Makarenka. Ne snad paradoxem samotné náhradní rodinné výchovy, ale doby je, že jmenovaný uctívaný klasik sovětské náhradní kolektivní výchovy spáchal sebevraždu z obav před stalinskými represemi.

Novela zákona č. 15/1958 přinesla změnu předpisů o osvojení mimo jiné i zavedením dodnes platných dvou druhů osvojení – za určitých okolností